

УДК 343.161.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.1.11>

ПЕРЕДУМОВИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ АДАПТАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ ДО СТАНДАРТІВ ЄС

Лукашевич С.М.,
*здобувач освітньо-наукового ступеню «Доктор філософії»
за спеціальністю 081 – Право
Вищого навчального закладу
«Університет економіки та права «КРОК»
ORCID0000-0002-7100-1751
e-mail: LukashevychSM@krok.edu.ua*

Лукашевич С.М. Передумови та перспективи адаптації української правової системи до стандартів ЄС.

У статті ґрунтовно проаналізовано важливість європейської інтеграції України та її зобов'язання щодо апроксимації законодавства до *acquis* ЄС. Визначено, що успішне виконання цього процесу залежить не лише від формального прийняття нормативних актів, а й від реального правозастосування, зокрема в судовій практиці.

Особлива увага надається готовності українських судів до «європеїзації» та застосування норм права ЄС. Автором підсумовано судову практику яка демонструє певний прогрес у напрямку використання норм Угоди про асоціацію з ЄС як норм прямої дії. Однак, як вказано, важливо забезпечити єдність судової практики і уникнути різних підходів у тлумаченні норм. Цей процес потребує уніфікованих критеріїв і, можливо, розширення можливостей для українських судів у зверненні до Суду справедливості ЄС для тлумачення норм Угоди про асоціацію.

Інтеграція в ЄС передбачає не лише законодавчу адаптацію, але й створення правової системи, що буде здатна ефективно імплементувати європейські стандарти. Тому важливим аспектом є прийняття суддями європейських правових норм і інститутів, таких як державна допомога або інші механізми, що раніше не були частиною українського законодавства.

Автором досліджено вплив міжнародного та європейського права на національну правову систему України, який проявляється через процес імплементації міжнародних стандартів у національне законодавство та наближення українського права до європейських норм. Це дослідження охоплює вплив основоположних цінностей, що лежать в основі міжнародного та європейського права. Водночас, значну увагу приділено формуванню правових основ європейської інтеграції України, правовому забезпеченню цього процесу та аналізу впливу правових механізмів на євроінтеграційні процеси.

Гармонізація національного законодавства з правом ЄС є важливою передумовою для ефективного застосування норм ЄС судами. Автор вважає, що українські суди можуть ефективно застосовувати право ЄС, якщо національне законодавство буде адаптоване до європейських стандартів, що дозволить зменшити юридичну невизначеність та забезпечить більш гармонізоване правове середовище.

Ключові слова: Європейський Союз, Європейський Суд, європейське право, європейська інтеграція, правосуддя, правова система.

Lukashevych S.M. Prerequisites and prospects for adapting the Ukrainian legal system to EU standards.

The article thoroughly analyzes the importance of Ukraine's European integration and its obligations to approximate legislation to the EU *acquis*. It is determined that the successful implementation of this process depends not only on the formal adoption of regulatory acts, but also on real law enforcement, in particular in judicial practice.

Particular attention is paid to the readiness of Ukrainian courts to «Europeanization» and the application of EU law. The author summarizes the judicial practice that demonstrates some progress

in the direction of using the norms of the Association Agreement with the EU as norms of direct effect. However, as indicated, it is important to ensure the unity of judicial practice and avoid different approaches to interpreting norms. This process requires unified criteria and, possibly, expanding the possibilities for Ukrainian courts to apply to the Court of Justice of the EU for the interpretation of the norms of the Association Agreement.

Integration into the EU involves not only legislative adaptation, but also the creation of a legal system that will be able to effectively implement European standards. Therefore, an important aspect is the adoption by judges of European legal norms and institutions, such as state aid or other mechanisms that were not previously part of Ukrainian legislation.

The author has studied the influence of international and European law on the national legal system of Ukraine, which is manifested through the process of implementing international standards into national legislation and approximating Ukrainian law to European norms. This study covers the influence of fundamental values that underlie international and European law. At the same time, considerable attention is paid to the formation of the legal foundations of Ukraine's European integration, the legal support of this process and the analysis of the influence of legal mechanisms on European integration processes.

Harmonization of national legislation with EU law is an important prerequisite for the effective application of EU norms by courts. The author believes that Ukrainian courts can effectively apply EU law if national legislation is adapted to European standards, which will reduce legal uncertainty and provide a more harmonized legal environment.

Key words: European Union, European Court of Justice, European law, European integration, justice, legal system.

Постановка проблеми. Україна активно розвиває демократичні інститути для захисту прав громадян, зокрема через судову систему, закріплену в Конституції. Зміни, внесені в Конституцію у 2019 році, підкреслюють незворотність курсу на європейську інтеграцію та членство в ЄС. Успіх цього процесу залежить від виконання вимог ЄС та адаптації українського законодавства до європейських норм, що передбачено Угодою про асоціацію, зокрема зобов'язань щодо адаптації законодавства до права ЄС. Угода про асоціацію передбачає, що Україна має імплементувати нормативно-правові акти ЄС та зробити їх частиною власної правової системи. Досліджуваний напрямок у правовій науці набуває істотних зрушень, актуальним постає дослідження правосуддя та судоустрою, що входять до першого кластеру фундаментальних сфер переговорного процесу щодо вступу до ЄС та питання відкритості українських судів, їхньої інтерпретації та розширення горизонтів правозастосовчої практики.

Мета дослідження полягає у встановленні передумов та перспектив адаптації української правової системи до стандартів ЄС та використання європейської практики для належного тлумачення норм, що імплементуються в Україні.

Стан опрацювання проблематики. Дослідженням передумов та перспектив адаптації української правової системи до стандартів ЄС здійснюється багатьма українськими та міжнародними науковцями. Так, науковець правник В. Мусіяка вивчав питання адаптації українського права до європейських стандартів, особливо в контексті правової реформи і євроінтеграції. Ю. Шемшученко досліджував вплив європейського права на національну правову систему, зокрема щодо прав людини і правосуддя. Науковець здійснював глибоке вивчення ролі національних судів у застосуванні норм ЄС, особливо в контексті юриспруденції Європейського Суду з прав людини (ЄСПЛ) та інших європейських інституцій. Відомий науковець у галузі європейського права О. Кримов аналізував правові механізми адаптації законодавства України до вимог ЄС. В. Буткевич досліджував питання правової інтеграції України в ЄС, зокрема в контексті гармонізації законодавства у різних галузях права. Український науковець А. Василенко відомий у галузі європейського права досліджував питання застосування норм права ЄС судьями українських судів, зокрема в контексті функціонування судової системи в умовах європейської інтеграції та гармонізації законодавства. Вчений О. Мельниченко досліджував питання застосування норм європейського права в судах України, зокрема в аспекті прямої дії норм права ЄС та їх впливу на національне законодавство. Т. Кисельова аналізувала правові підходи застосування норм ЄС українськими судьями та роль Європейського Суду в наданні орієнтирів для національних судів. Науковець Л. Ємець досліджував застосування норм права ЄС в контексті судочинства в Україні та інших

країнах Центрально-Східної Європи, а також механізми імплементації європейських стандартів у правовій практиці національних судів.

Виклад основного матеріалу. Сучасна судова система України у світлі євроінтеграційних прагнень зазнає істотних змін, зокрема Міністерство юстиції розробляє план судової реформи, що стане фундаментальною реформою з якою вона зможе рухатися до вступу в ЄС. Для цього створено проєкт Дорожньої карти за напрямками «Судова влада та основоположні права» і «Юстиція, свобода та безпека», яка стане базою для переговорного процесу про вступ України до ЄС [1]. Тут можна сказати, що українська судова система є досить активною, і це не залишилося непоміченим західними партнерами. Справа в тому, що українські суди вже сформували певну практику прямого застосування Угоди про асоціацію та застосування прецедентів Суду ЄС.

Правовою основою для застосування Угоди про асоціацію [2] є стаття 9 Конституції України: «Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України» [3]. Водночас, стаття 19 Закону України «Про міжнародні договори України» також передбачає: «... чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства.» [4]. Якщо міжнародним договором України встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені відповідним законодавством України, то застосовуються правила міжнародного договору. Крім того, відповідні положення містить низка кодексів. Наприклад, стаття 10 Цивільного кодексу України та стаття 11 Господарського процесуального кодексу України передбачають, що у разі виникнення колізії між національним нормативно-правовим актом і міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, суд застосовує норми міжнародного договору України [5; 6].

Водночас таке положення закріплено в Постанові № 13 Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19 грудня 2014 року «Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя», зокрема «Міжнародні договори України, які набрали чинності, мають вищу юридичну силу порівняно з нормами відповідних законодавчих актів України, а тому можуть змінювати регулювання відносин, що виникають із застосуванням законодавства України. Тому вони можуть змінювати регулювання правовідносин, встановлених законодавством України. При здійсненні правосуддя суди можуть безпосередньо застосовувати положення міжнародних договорів як частини законодавства України, якщо вжиття відповідних заходів віднесено до компетенції суду або якщо вони передбачені як норми прямої дії в міжнародних договорах... Положення міжнародних договорів України, що закріплюють права людини і основоположні свободи, підлягають застосуванню судами як норми прямої дії» [7]. Водночас, не було роз'яснень критеріїв, яким повинні відповідати правила, щоб вони мали пряму дію. Це, в свою чергу, може призвести до різних підходів до тлумачення в майбутньому. Тут, можливо, доречно послатися на рішення Суду ЄС у знаковій справі «Van Gend en Loos (1963)». У ній Суд ЄС постановив, що, по-перше, слід дослідити характер актів та намір надати права особам; по-друге, чи містять норми чіткі та однозначні зобов'язання, які можуть призвести до виникнення чітких індивідуальних прав; по-третє, чи є норми вичерпними (безумовними), тобто чи доповнюють вони або імплементують норми, що містяться в них. Він зазначає, що слід проаналізувати, чи не вимагають правила додаткових актів для їх доповнення або імплементації. Тому цілком логічно, що українські суди також повинні використовувати цей підхід для забезпечення однакового тлумачення прямих положень Угоди про асоціацію між Україною та ЄС та судової практики.

Що стосується прямого впливу Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, то можна стверджувати, що вона містить положення, які можуть мати прямий вплив. Це положення про недискримінацію, запобігання монопольним практикам у поштовому та кур'єрському секторах, захист інтелектуальної власності, заборону подвійного ціноутворення при експорті енергоносіїв, тарифи та кількісні обмеження, оскільки положення з цих питань сформульовані чітко та однозначно і не залишають дискреції для держави.

Українські суди почали активно застосовувати окремі положення Угоди про асоціацію як норми прямої дії. Першою справою, в якій було прямо застосовано положення Угоди про асоціацію та принцип верховенства Угоди про асоціацію над національним законодавством, стала справа ТОВ «ТВІ.ЮА», яка вже стала українською хрестоматійною. Спір стосувався прав інтелектуальної власності, а питання полягало у прямій колізії між статтею 198 Угоди про скасування реєстра-

ції торговельних марок та національним законодавством. Верховний Суд України у складі колегії суддів Касаційного господарського суду згодом у справі № 910/4947/18 від 04 липня 2019 року (Справа за позовом ТОВ «КАНЖУТ»), у справі № 910/14972/17 від 17 липня 2018 року (Справа за позовом ТОВ «ТВІ.ЮА») підтвердив, що стаття 198 Угоди про асоціацію може застосовуватися як пряма норма господарським судом, оскільки вона встановлює нові стандарти захисту прав інтелектуальної власності [8].

Застосовуючи Угоду про асоціацію, слід чітко розуміти, що вона є джерелом не лише українського права, а й права ЄС. У правовій системі ЄС діє теза про те, що право ЄС є таким, яким його визнає Суд ЄС. В Україні ця теза також має бути визначальною. Адже життя у сфері права ЄС вже розпочалося шляхом широкої апроксимації, а в певних сферах уніфікація національного права з правом ЄС стала реальністю.

У цьому контексті слід мати на увазі, що неможливо прочитати норму права ЄС без урахування рішень Суду ЄС щодо її тлумачення. Попередні рішення Суду ЄС – це тлумачення права ЄС у відповідь на запити національних судів. Ці рішення, по суті, є прецедентами, оскільки вони є обов'язковими не лише для країни, в якій Суд направив попередній запит, але й для всіх суб'єктів, на яких поширюються норми.

Механізм попередніх запитів є також механізмом для одноманітного тлумачення Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. На жаль, українські суди не мають можливості робити попередні запити до Суду ЄС щодо тлумачення Угоди. Це значно спрощує однакове застосування Угоди в двох правопорядках, але в разі виникнення спору між сторонами може бути створена арбітражна група, яка має право звернутися до Суду ЄС за тлумаченням Угоди. Той факт, що такий механізм тлумачення Угоди запроваджено лише через Суд ЄС, свідчить про те, що ЄС має монополію на суди у тлумаченні права ЄС і не допускає різних інтерпретацій.

Все це свідчить про те, що ЄС очікує від України застосування права ЄС так, як воно застосовується в ЄС, що було б неможливим без врахування практики Суду ЄС з питань тлумачення. Це стосується не лише тлумачення основного тексту Угоди про асоціацію, а й усіх актів, здійснених Україною та описаних у численних додатках до Угоди.

Застосування рішень Суду ЄС українськими судами є дуже симптоматичним і позитивним явищем. Вперше українські судді почали посилалися на рішення Суду ЄС після прийняття Закону України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу», в якому поряд з регламентами, директивами, загальними принципами права Європейського Співтовариства тощо, рішення Суду ЄС також віднесені до джерел права ЄС. Рішення Суду ЄС є джерелом права ЄС. На той час це було досить прогресивне посилання, яке дозволило українським судам розширити свій кругозір і почати ознайомлення з новою правовою системою.

Слід визнати, що на той час в Україні не було комплексного розуміння правової системи ЄС, а перші спроби звернутися до прецедентів Суду ЄС були не більше, ніж спорадичною активністю з боку окремих суддів. Суд не міг ігнорувати практику тлумачення Судом ЄС права ЄС в контексті глобальної апроксимації, оскільки набуття чинності Угодою про асоціацію та початок її прямого застосування створили нову правову реальність для України. Особливо це стосується сфери Угоди про асоціацію, яка запровадила в українську правову систему раніше невідомі інститути та структури.

Правосвідомість українських юристів значно відрізняється від тих, хто працює в правовій системі ЄС. Для нашої правової традиції характерний нормативізм, тому пряме застосування міжнародних угод, рішень міжнародних судів та використання «м'якого права» є для нас менш звичним. З цієї причини вже тривалий час в Україні чекають ухвалення спеціального закону, який би чітко регулював порядок застосування норм Угоди про асоціацію та інших подібних міжнародних документів

Судді країн Східної Європи не стикалися з подібними проблемами в період до вступу до ЄС. Наприклад, Конституційний Суд Литви кілька разів використовував регламенти та директиви ЄС як джерела для тлумачення Конституції у 1997–2002 роках. Латвія також має цікавий досвід: ще до вступу країни до ЄС Конституційний Суд почав застосовувати так званий «західний спосіб мислення», посилаючись на *acquis* ЄС, навіть у справах, що не мали прямого стосунку до права ЄС. Верховний Суд Латвії також звертався до рішень Суду справедливості для тлумачення норм ЄС, які були імплементовані в національне законодавство, зокрема через історичне та теле-

ологічне (цільове) тлумачення. Така практика була характерна для багатьох країн, які прагнули приєднатися до ЄС. Аналіз природи та змісту правових цінностей, сформованих міжнародною спільнотою, а також аксіологічних засад європейського права, порівняння ціннісних принципів національної правової системи та права ЄС є важливими аспектами [9].

Тому Україні необхідно вже сьогодні починати мислити відповідно до вимог членства в ЄС, враховуючи особливості правової природи ЄС, який не є звичайною міжнародною міжурядовою організацією. Важливо, щоб українські судді активно формували нові проєвропейські правозастосовні практики та усвідомлювали важливу роль вітчизняної правової системи в процесі європеїзації.

Варто наголосити на принципі пріоритету права ЄС над національним законодавством. Так, у разі конфлікту між національними нормами та нормами ЄС, національні суди зобов'язані застосовувати право ЄС. Це є важливою основою для інтеграції та гармонізації правових систем країн, що прагнуть вступити до Європейського Союзу. Так, певні норми права ЄС мають пряму дію в національних правових системах. Це означає, що суди можуть безпосередньо застосовувати норми ЄС у своїх рішеннях, навіть якщо вони не були імplementовані в національне законодавство. Пряма дія є важливою для забезпечення ефективного виконання європейських стандартів.

Наголосимо на важливості Європейського Суду в розвитку правової системи ЄС та національних судів. Оскільки суди країн, що прагнуть вступити до ЄС, повинні враховувати юриспруденцію Європейського Суду, оскільки він є основним арбітром у питаннях тлумачення норм права ЄС. Національні суди також можуть запитувати тлумачення норм права ЄС через представлення попередніх запитів до Європейського Суду.

Набули подальшого розвитку питання підготовки та навчання суддів щодо застосування норм права ЄС. Для ефективного застосування норм ЄС важливо, щоб судді мали відповідну підготовку в галузі європейського права. Це включає не тільки знання законодавства ЄС, але й розуміння того, як інтегрувати європейські принципи в національну правову практику.

Варто зазначити про існування значних перешкод для ефективного застосування норм права ЄС на національному рівні, особливо в країнах, що перебувають на шляху євроінтеграції. Це можуть бути як правові, так і практичні бар'єри, включаючи неузгодженість національного законодавства з європейськими стандартами, відсутність належної юридичної практики застосування норм ЄС, а також неповне розуміння принципів та інститутів Європейського Союзу на рівні суддів.

Висновки. Ключовим висновком є те, що ефективність правозастосування норм ЄС залежить не лише від теоретичного прийняття норм, але й від їх реального впровадження у судову практику. Це включає у себе належне роз'яснення суддями європейського права у своїх рішеннях та забезпечення їхньої належної інтерпретації в контексті національних реалій.

Важливо зазначити, що правова природа ЄС відрізняється від класичної міжнародної міжурядової організації, і саме тому необхідно адаптувати правову свідомість в Україні до практики ЄС. Тобто, для ефективної інтеграції України в європейську правову систему, судді і правники повинні враховувати особливості європейського права, використовуючи як джерела тлумачення рішення Суду справедливості та висновки інших інститутів ЄС, навіть коли йдеться про законодавство, яке не є безпосередньо пов'язане з правом ЄС.

Порівняння з досвідом Латвії та Литви демонструє, як суди цих країн до їх вступу в ЄС вже почали застосовувати практику та тлумачення норм ЄС. Вони використовували акти ЄС, такі як регламенти і директиви, для тлумачення національних норм, що свідчить про готовність правових систем до інтеграції з європейським правом ще до офіційного членства в ЄС.

Отже, в Україні наразі важливо почати формувати нову правову практику, орієнтуючись на європейські стандарти, аби забезпечити успішну інтеграцію в ЄС. Це вимагає активного застосування європейського законодавства і практики, а також врахування рішення Суду справедливості ЄС, що забезпечить узгодженість української правової системи з вимогами ЄС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Україна готує три Дорожні карти в межах вступу до ЄС: що передбачають ці документи і чому вони важливі. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/news/ukrayina-gotuye-try-dorozhni-karty-v-mezhah-vstupu-do-yes-shho-peredbachayut-tsi-dokumenty-i-chomu-vony-vazhlyvi> (дата звернення 11.02.2025).

2. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення 11.02.2025).
3. Конституція України: Закон від 28 червня 1996 р. (із змінами). URL: [hhttps://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text) (дата звернення 15.01.2024).
4. Про міжнародні договори України: Закон України 29 червня 2004 року № 1906-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text> (дата звернення 02.02.2025).
5. Цивільний кодекс України: 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 02.02.2025).
6. Господарський процесуальний кодекс України: 6 листопада 1991 року № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення 02.02.2025).
7. Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя. Постанова Пленуму вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19.12.2014 № 13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-14#Text>.
8. Постанова Верховного суду. Справа № 910/4947/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82858256#> (дата звернення 16.01.2025).
9. Вплив міжнародного та європейського права на національну правову систему України: аксіологічний вимір: звіт про НДР (остаточний) / кер. В.М. Завгородня. Суми: Сумський державний університет, 2023. 159 с. № 0120U105185.